

Türkçe'de durum değişikliği eylemlerinin kılınış özellikleri

Yeşim Aksan
Mersin Üniversitesi

This paper analyzes aspectual characteristics of change of state verbs, specifically "degree achievements," based on gradable adjectives in Turkish. In terms of temporal properties, these verbs display variable behaviour: they can refer to either telic or atelic situations. Adopting the approach developed by Hay, Kennedy and Levin (1999), the reason of this ambivalence is searched in the gradable nature of the base adjectives which define a scale. It is the (non)boundedness of this scale that determines (a)telicity of the situations which is maintained by the deadjectival degree achievements. This paper also illustrates the effects of linguistic materials (degree modifiers, measure phrases) and contextual interpretations on the (a)telicity of these deadjectival degree achievements .

1. Giriş

Eri-, don-, art-, azal-, kuru-, büyü-, genişle-, şişmanla- gibi durum değişikliği eylemleri, bir durumdan diğerine geçip bunun sonunda tamamen farklı bir duruma gelmeyi anlatan eylemlerdir. Üyelerinin özelliklerindeki değişimi betimleyen bu eylemler, kılınış açısından hem son noktalı (telic) hem de açık uçlu (atelic) durumları anlatabilme özellikleri ile dikkat çekerler.

Söz konusu eylemlerin kılınışlarındaki bu değişkenliği Vendler (1967), Comrie (1976) ve Dowty (1979)'da önerilen bir dizi standart tanı ortamını kullanarak örnekleyebiliriz. Bunlardan ilki, anlambilimsel gerektirim (entailment) testidir. Bu teste göre, [-]son noktalı bir olay anlatan tümcenin süreklilik (progressive) anlatımı, aynı olaya bitmişlik (perfect) anlamı taşıyan bir tümcenin de gönderme yapabileceğini sezdirir. Bu tür bir sezdirim ya da gerektirim ilişkisi [+]son noktalı olay veya yüklem için geçerli değildir. Kenny (1963)'de belirttiği gibi, süreklilik anlatımıyla süresizlik (nonprogressive) anlatımı arasında bir gerektirim ilişkisi vardır. Bu ilişki, *edim* ve *tamamlama* eylemlerini birbirinden ayırmak için kullanılır:

- (1) a. Eğer Ø bir edim eylemiyse, x (şimdi)Øiyor *gerektirir* xØdü.
b. Eğer Ø bir tamamlama eylemiyse, x (şimdi)Øiyor *gerektirir* x henüz Ømadı. (Dowty, 1979:57)
- (2) a. Deniz koşuyor. => Deniz koştu. [-]son noktalı
b. Deniz 100 metre koşuyor. ≠ Deniz 100 metre koştu. [+]son noktalı

(2a)'da *Deniz koşuyor* tümcesinden *Deniz'in koştuğu* mantıksal çıkarımına ulaşabiliriz. Doğruluk değeri açısından baktığımızda da, *Deniz'in koştuğu*, *koşma* edimi sırasında, yani *Deniz koşarken* doğrudur. (2b)'de ise, belirlenen hedefe ulaşıldığında (100 metre'nin sonuna) gerçekleşecek olan tamamlama yüklemine süreklilik anlatımı ile bitmişlik anlatımı arasında herhangi bir gerektirim ilişkisi kurulamaz. *Deniz'in 100 metre koştuğu* saptaması, *Deniz 100 metreyi koşarken* doğru olamaz.

Gerektirim testini durum değişikliği eylemlerine uyguladığımızda, bu eylemlerin kılınışlarındaki çeşitliliği görebiliriz. (3)'de *art-* [-]son noktalı, *boşal-* [+]son noktalı yüklemeler olarak karşımıza çıkarlar.

- (3) a. Deneş tüpünün sıcaklığı artıyor. => Deneş tüpünün sıcaklığı arttı.
b. Sinema salonu boşalıyor. ≠> Sinema salonu boşaldı.

Deneş tüpünün sıcaklığının artıyor olması, sıcaklığın artmış olduğunu gerektirirken, (3b)'de süreklilik anlatımı bitmişlik anlamını gerektirmez. Sinema salonunun boşalması sürerken, salonun boşalmış olduğu gibi bir belirleme yapmak süreklilik anlatımındaki tümcenin doğruluk değeriyle uyuzmaz. Salon tamamen boşaldığında, salonda bulunan son kişi de çıktığında salonun boşalmış olduğundan sözedilebilir.

Nokta ve süreç anlatan zaman belirteçleriyle yüklemelerin uyumu, kılınış özelliklerini saptamada kullanılan bir başka tanı ortamıdır. Bilindiği gibi *X-de/içinde* belirteci son noktalı olayları betimlerken (4a), *X-boyunca* ulaşacağı herhangi bir hedefi olmayan, için son noktası bulunmayan yüklemelerle birlikte kullanılır (4b).

- (4) a. Ayşe yarım saatte / *yarım saat boyunca eve gitti.
b. Ayşe yarım saat boyunca / *yarım saatte koştu.

Durum değişikliği eylemlerinin bu zaman belirteçleriyle uyumları sorgulandığında belirsiz kılınış özelliklerini koruduğunu saptarız.

- (5) a. Çay beş dakika içinde / beş dakika boyunca soğudu.
b. Bardaktaki buz beş dakika içinde / beş dakika boyunca eridi.

Yukarıdaki tanı ortamlarına göre, durum değişikliği eylemleri hem edim hem de tamamlama eylemlerinin zaman özelliklerine sahip, "melez" bir eylem grubudur. Bu eylemleri, anlam açısından diğer eylemlerden ayıran en dikkat çekici özellikleri, betimledikleri durum değişiminin derece derece gerçekleştiğini vurgulayabilmeleridir. Bu gözlemde hareketle, durum değişikliği eylemleri Dowty (1979)'da *dereceli erişme eylemleri* [DE] (degree achievements); Bertinetto & Squartini (1995)'de *dereceli tamamlama eylemleri* (gradual completion verbs)¹

olarak ayrı gruplar altında sınıflandırılmıştır.

Declerck (1979), Abusch (1986), Bertinnetto & Squartini (1995) DE eylemlerinin değişken kılınış özelliklerinin, eylemlerin anlamları üzerinde belirsizlik yarattığı savıyla açıklamalarını geliştirirler. Son noktalı olarak yorumlandıklarında, bu eylemler bir durumdan diğerine dönüşmeyi anlatırken (OL (sıfat (x)), açık uçlu yorumlarında içinde buldukları durumdan karşılaştırmalı olarak biraz daha fazla değişikliğe ihtiyaç duyulduğunu (OL (daha sıfat (x)) dile getirirler. Kısacası, aynı durumun iki farklı aşamasını karşılaştırırlar.

(6) Ayşe şişmanladı.

Yukarıdaki tümcede, *şişmanlama* süreci bir bütün olarak ele alınır ve bu sürecin aşamalarının tümünü kapsayan, tam bir dönüşümden söz edilirse bu tümce *Ayşe şişman birisi oldu* diye açılır. Aynı tümce, süreç içindeki aşamalar arasındaki alt dönüşümlere gönderme yapıp aynı durumun farklı aşamaları karşılaştırıldığında ise *Ayşe şişmandı ve daha da şişmanladı* olarak yorumlanacaktır.

Konuya olay ve olaya katılan üyeler arasındaki ilişkiyi *parça yapısı* (part structure) yaklaşımı içinde değerlendirerek yaklaşan araştırmacılar (Tenny, 1994; Jackendoff, 1996; Ramchand, 1997; Krifka, 1998; Hay, Kennedy & Levin [HK&L], 1999; Kennedy & Levin, 2000), durum değişikliği eylemlerindeki kılınış belirsizliğini, *ye-*, *yaz-* gibi yaratım/yıkım (creation/destruction verbs) ve *yüksel-*, *düş-* gibi yönelmiş devinim eylemlerinde (directed motion verbs) de bulunduğunu belirtip bu eylemlerdeki özel kılınış değişikliğini şu şekilde açıklarlar.

- (7) a. Deniz bir saat boyunca *pilav* yedi.
b. Deniz *bir tabak pilavı* bir saatte yedi.

Yukarıdaki tümcelerde (a) açık uçlu, (b) son noktalı olayları anlatmaktadır. Parça yapısı yaklaşımına göre, bu tümcelerde *ye-* eyleminin kılınış özelliği *pilav yeme olayının parçaları* ve *pilav miktarının ölçüsüyle* ilişkili olarak belirlenir. *Pilav* ve *pilav yeme* arasındaki bu *eşbiçimlilik* (homomorphism), miktar belirlemeyi addan eylem alanına aktarır. Belirli miktar bir pilavdan söz edildiğinde olay son noktalı olur, miktarı belirsiz pilav olayın açık uçlu olmasına neden olur. Belirli ya da belirsiz miktarı belirlenen eylem üyesi *etkilenen konu* dur: (7)'deki tümcelerde *pilav* veya *bir tabak pilav*. Etkilenen konunun nicelenen (quantized) özelliği fiziksel hacmidir ve bu hacim mutlaka bir ölçükle (scale) ilişkilidir. Değişime uğrayan özelliklerin ölçümü için kullanılan ölçüğe *özellik ölçüğü* (property scale) (Wechsler, 2001) veya *yol* (path) (Tenny, 1994; Jackendoff, 1996) adı verilmiştir.

Sadece *pilav* söz konusu olduğunda, (7a), özellik ölçeğinin doğal bir sınıra sahip olmadığını görürüz. Bu durumda, eşbiçimlilik bize anlatılan olayın [-]son noktalı olduğunu söyler. *Bir tabak pilavda* (7b), özellik ölçeği üzerindeki sınır, tabaktaki pilav miktarına bağlıdır. Bu miktar sifıra ulaştığında, olay da [+]son noktalı olur.

Wechsler (2001)'de vurgulandığı gibi, parça yapısı yaklaşımında, [+]son noktalı olay ve özellik ölçeği eşbiçimli olduğu kadar (olayın parçaları ölçeğin parçalarına karşılık gelmeli ya da tam tersi olmalı) *eşyayılımlı* da (coextensive) olmalıdır. Diğer bir deyişle, olay etkilenen üye ölçeğin başında olduğunda başlamalı ve etkilenen üye ölçek sonuna ulaştığında bitmelidir.

DE eylemlerinde de etkilenen üye, sahip olduğu derecelendirilebilir özelliğinde, olayla eşbiçimli bir ölçek üzerinde, aşamalı bir değişim gösterir.² Ayrıca, eşyayılım ilkesi gereği ölçek belirli bir sınıra sahipse, değişim derecesi nicelenebilirse yüklem sunduğu olay [+]son noktalı; değişim derecesi nicelenmemişse, yüklem [-]son noktalıdır. Kısaca, bu eylemlerdeki kılınış değişkenliği ölçek yapısı ve olay yapısı arasındaki eşleme ile açıklanır (HK&L, 1999; Kennedy & Levin, 2000).

Bu yazıda Türkçe'deki sıfat tabanlı DE eylemlerinin kılınış çeşitliliği parça yapısı yaklaşımı içinde ele alınacaktır. Türemiş DE eylemlerindeki derecelendirilebilir sıfatların oluşturduğu ölçek yapısı ve olay yapısı arasındaki eşbiçimliliğin ve zaman içindeki eşyayılımlılığın eylemlerin kılınış çeşitliliğini yorumlamadaki etkisi gösterilecektir. Ayrıca, sıfat tabanlı DE eylemlerinin üyeleri üzerindeki değişim ölçüsünün sınırlarının niteleyiciler, belirteçler yardımıyla ve bağlam tarafından nasıl belirlendiği de ele alınacaktır.

Sıfat tabanlı, türemiş DE eylemlerine konu olan derecelendirilebilir sıfatların anlambilimsel özelliklerinin belirlenmesi tartışmaların devamı için gerekli olacağından önce kısaca bu konu ele alınacaktır.

2. Sıfatların anlambilimsel özellikleri

Sıfatlar *mutlak* (absolute) ve *göreceli* (relative) /*derecelendirilebilir* (gradable) olmak üzere iki temel sınıfta toplanır (Klein, 1997). Mutlak sıfatlar-*kımyasal*, *kare*, *bekar* gibi-varlıkları özelliklerine göre sınıflandırır. Anlamı gereği, herhangi bir ölçekle ilişkili olmadıklarından derecelendirilemezler. Derecelendirilebilir sıfatlar ise nesnelere birbirleriyle ya da bir standartla karşılaştırmak için kullanılır. Biraz daha soyut bir anlatımla, derecelendirilebilir sıfatlar nesnelere hareketle, soyut ölçüleri veya dereceleri temsil etme işlevini üstlenirler (Kennedy, 1999). Böyle bir saptama, derecelendirilebilir sıfatların anlambilimsel çözümlemesinin, üzeri düzenli noktalar veya derecelerden oluşan soyut ölçeklerin 'yardımıyla yapılabileceği yaklaşımından (Seuer, 1978; Klein, 1991) yola çıkar. Bu derecelerin belirlenmesinde etkin olan ölçek yapısına göre, sıfatlar kendi içlerinde gruplandırılır.

Uzun, pahalı, zengin, geniş, dar gibi derecelendirilebilir sıfatların değeri, bağlam bağımlı bir yorum gerektirir. Bu sıfatların anlamları bağlamca tanımlanmış bir karşılaştırma standardına göre belirlenir. Örneğin (8.) tümceye (9)'daki doğruluk değeri verilir:

- (8) İbrahim Kutluay uzundur.
 (9) İbrahim Kutluay'ın boy uzunluğu (basketbolcular için geçerli olan) en az uzunluk standardını karşılar.

Nesneden (İbrahim Kutluay) dereceye (uzunluk) yönelen bir işlev sergileyen *uzun* sıfatı, "sıfatlar için standardı oluşturan derece üzerinde bağımsız bir değişkendir" (Kennedy & McNally, 1999:167). Kısaca bağlam değiştiğinde standart değişecek ve (9)'un doğruluğu da değişime uğrayacaktır.

Bağlam bağımlı olmayan derecelendirilebilir sıfatlar için standart değer sıfatların için anlamında belirlenmiştir. *Boş, düz, kuru, dolu, sert* gibi sıfatlarda derece, herhangi bir standardı aşmak veya altında kalmak anlamında yorumlanmaz (Kennedy & McNally, 1999). Örneğin, *şeker kavanozu boş* dediğimizde kavanozun içeriğinin "boşluk" sınırı için oluşturulan sınırın altına düşmesi gibi bir anlam sözkonusu değildir.

Büyük, uzun, dar, kısa gibi derecelendirilebilir sıfatlar ile *boş, düz, dolu, kuru* gibiler arasındaki fark, değişik ölçekleme yapılarına bağlı olmalarıyla açıklanır. Birinci gruptaki sıfatlar, ayrıştırılabilir üst veya alt sınırları olmayan ölçeklerle ilişkilendirilir. Ölçek üzerinde, bu sıfatların derecesini belirtmek için azami (maximal) bir değer yoktur. İkinci gruptaki sıfatlar, azami değere sahip ölçeklerle birleştirilir. Diğer bir deyişle, üst ve alt sınırları olan bu ölçeklerde üst değer ölçeklemeye konu olan sıfatın kutupsal özelliğine bağlı olarak belirlenir.³ Örneğin, bir hacim ölçeği üzerinde, *dolu* için en üst değer ölçeğin en üst son noktasıyken, *boş* için en alt son noktası olacaktır.⁴ Birinci gruptaki sıfatlar HK&L (1999)'da *açık-dizili sıfatlar* (open-ranged), Kennedy & McNally (1999)'da *açık ölçek* (open scale) *sıfatları*, Wyngaerd (2001)'de *sınırsız ölçekli* (unbounded scale) *sıfatlar* olarak adlandırılırken, gene aynı araştırmacılar ikinci gruptakileri *kapalı-dizili* (closed-ranged), *kapalı ölçek* (close scale) *sıfatları*, *sınırlı ölçekli* (bounded) *sıfatlar* olarak görürler.

2.1. Kapalı ölçek sıfatlarında belirsiz kullanımlar

Yukarıdaki tanıttımdan anlaşılacağı gibi, derecelendirilebilir kapalı ölçek sıfatları mutlak standartlara (absolute standards) sahiptir (Kennedy & McNally, 2002). Mutlak standart sıfatın sahip olduğu en az veya en üst azami değerdir. En az değer standardı, sıfatların belirlediği özelliğin, üyelerinde en az miktarda olması gerektiğini belirtir. Örneğin, *Masa ıslak* dediğimizde, masanın ıslaklığının, "ıslaklık" için belirlenen herhangi bir standardın üstüne geçtiği gibi bir anlam

yorumu yapmayız. Masanın üstünde bir miktar su olması onun ıslak olması için yeterlidir. En üst değer standardına sahip sıfatlar, üyelerinin en üst derecede sıfatın sunduğu özelliklere sahip olması gerektiğini belirtirler. *Bardak dolu* tümcesinin en tipik yorumu bardağın tamamen dolu olduğudur. Bardağın içeriği herhangi bir "doluluk" standardının üstünde değildir.

Mutlak standarda sahip kapalı ölçek sıfatları, dil kullanıcıları en az ve en üst değer standartları üzerindeki beklentisini değiştirdiğinde belirsiz bir kullanım kazanır. En az değer standardı için, belirgin bir biçimde, en azdan daha fazla bir değer düşünülür; en üst standarda sahip sıfat için de, sahip olduğu standarttan daha az bir değer varsayılırsa, aşağıdaki tümceler üretilebilir:

- (10) a. Benzin deposu *dolu* ama sen onu ağzına kadar doldurabilirsin. Henüz tamamen dolu değil.
b. (Büyük bir sinema salonunda çok az kişi olduğunda) Bu akşam sinema salonu *boş*.

Kullanımbilimsel uygunluk açısından yukarıdaki tümceler sorunsuzdur. Bu tümcelerde en az ve en üst değer standardından sözettiğimizde, bu kez aynı tümcelerin anlambilimsel aykırılık sergilediğini görürüz. Kısaca, (10)'daki tümceler kullanımbilim ilkeleri ile açıklanabilir.

Kullanımbilimsel bağlam, herhangi bir anlatıma, anlatımın gerçek (actual) düzanlamına (denotation) uygun, ama bağlam içinde kullanımbilimsel olarak belli noktalarda farklılık gösteren anlamlar verir. Bu özelliği Lashersohn (1999) anlatımın "kullanımbilimsel halesi" (pragmatic halo) olarak adlandırır. Anlatımın kullanımbilimsel halesinde bulunan herhangi bir X değeri, tamamen yanlış bir önerme oluştursa bile, kabuledilebilir ve bilgisel yeterliliği olan bir değer olarak düşünülür. (10b)'de *sinema salonu boş* dediğinde, *boş* yüklemi sözcük anlamı gereği nesnenin tamamen boş olması ile doğru olabilecek bir özelliktir. Ancak *boş* yüklemine "kullanımbilimsel halesi", boştan biraz daha az özelliğe sahip olan nesnelere için de doğru olan özellikleri içerir. Ne kadar az özelliğe sahip olunacağını bağlam belirler. Böyle bir durumda, sinema salonunun büyüklüğü, katılımla ilgili beklenti vb. gibi dil dışı etmenler yorumlamada yerini alır.

Kullanımbilimsel olarak açık ölçekli davranmalarına karşın, biz bu yazıda, Kennedy & McNally (2002)'de belirtildiği gibi, kapalı ölçek sıfatlarının açık ölçek sıfatlarından anlam açısından ayrılması gerektiğini savunuyoruz. Sıfatların derecelendirme standardı, sıfatın sözcük anlamsal yapısına göre, yani sıfatın içkin anlamına göre şekillenen bir süreçtir. Sözcenin bağlamında bulunan dil dışı etmenler karşılaştırma standartlarını belirlemede etken olamaz. 2.2'de, iki sınıftaki sıfatları birbirinden ayırmanın yollarına kısaca değineceğiz.

2.2. Kapalı ölçek ve açık ölçek sıfatları için tanı ortamları

Aşağıda derecelendirilebilir sıfatların ölçek yapısıyla ilgilenen arşatırmacıların

(Cruse, 1986; HK&L, 1999; Wyngaerd, 2001; Kennedy & McNally, 2002) önerdiği tanı ortamları sunulmaktadır. Tanı ortamlarında örneklenen tümelerde kullanımbilimsel sapmalar tartışma dışı tutulmuştur.

2.2.1. Niteleyiciler

İki gruptaki sıfatlar birbirlerinden oran belirleyici niteleyicilerle (*tamamen, kısmen, yarı yarıya* gibi) birlikte kullanılabilirliklerine göre ayrılır (Kennedy & McNally, 1999; HK&L, 1999; Wyngaerd, 2001):

- (11) tamamen / kısmen / yarı yarıya boş / dolu / kuru
 (12) ?? tamamen / kısmen / yarı yarıya uzun / büyük / dar

Yukarıdaki örnekler, sıfatların ölçekleme yapısındaki farkı gösterir. Oranlama belirteçleri, anlamları gereği niteledikleri özellikleri değerlendirirken alt/üst sınırlara gönderme yapmak zorundadırlar. Açık ölçek sıfatlarının derecelendirme ölçeğinde zorunlu bir uç nokta bulunmadığı için bu niteleyicilerle birlikte olamazlar.

2.2.2. İçin-ilgeci

İçin-ilgeci oluşturduğu karşılaştırma sınıfı ile bağlam bağımlı bir standart oluşturur. Açık ölçek sıfatları bu ilgeç ile birlikte olurken, kapalı ölçek sıfatları aynı ilgeç ile kabuledilmez yapılar oluşturur (Kennedy & McNally, 2002):

- (13) a. Bir çalışma masası için bu masa küçük, uzun.
 b. Gündelik bir su bardağı için bu bardak pahalı, büyük.
 (14) a. ?? Bir çalışma masası için, bu masa ıslak, kuru.
 b. ?? Gündelik bir su bardağı için, bu bardak dolu, boş.

2.2.3. Gerektirim yapıları

Kapalı ölçek sıfatlarından oluşan zıt çiftlerde, çiftlerden birinin olumsuzlanması diğerini gerektirir (Cruse, 1986).

- (15) a. Masa ıslak değil. => Masa kuru.
 b. Kapı açık değil. => Kapı kapalı.
 c. Şişe boş değil. => Şişe dolu.

Islak, açık, kapalı ölçek üzerindeki en alt standarda, *kuru, kapalı, dolu* en üst standarda karşılık gelir. Aynı ölçek üzerinde en küçük olumlu değer, en yüksek olumsuz değere denk geldiğinden (15)'deki gerektirim ilişkileri oluşur.

- (16) a. Kapı büyük değil. ≠ Kapı küçük.
 b. Ev pahalı değil. ≠ Ev ucuz.

Açık ölçek sıfatlar için standart bağlam tarafından belirlenir. Bağlam bağımlı standart, bir sıfatın belli bir bağlam içindeki kullanımı için geçerli olduğundan, aynı sıfatın zıt çifti için de geçerli olmak zorunda değildir (16a, b). *Büyük* olmayan bir nesne *küçük* olmak zorunda değildir. Büyük ile küçük standardı arasında bir yerde - orta büyüklük gibi- olabilir.

Özette, sıfatlar mutlak ve derecelendirilebilir olarak önce ikiye ayrılır. Derecelendirilebilir sıfatlar da üzerinde üyelerinin özelliklerini kodladıkları ölçek yapısına göre *kapalı* ve *açık ölçek* sıfatlarını oluşturur.

3. Türkçe sıfat tabanlı durum değişikliği eylemlerinde kılınış özelliklerini belirleme

Türkçe'de $\pm(A/I)$ - (*boşal-*), $+IA-$ (*hafifle-*), $+IAş-$ (*matlaş-*), $\emptyset$ (*kuru-*) biçimbirimleri sıfat tabanlı DE eylemleri üretir. Bu eylemler, tabandaki sıfatın taşıdığı derecelendirme özelliğine bağlı olarak üyelerinin özelliklerindeki değişimi ölçen olayları betimlerler. DE eylemlerinin etkilenen üyesindeki değişimin ölçüsü HK&L (1999)'da *fark değeri* (difference value) olarak adlandırılır. Son noktalılık açısından değişkenlik sergileyen bu eylemlerde, fark değerinin hangi yollarla sınırlandırıldığını saptamak bu eylem grubunun değişken kılınış özellikleri için bir açıklama oluşturacaktır.

3.1. Sıfatların ölçek yapısı ve sınırlılık

Sıfatların kapalı veya açık ölçekli yapıları sıfat tabanlı DE eylemlerinin fark değeri üstünde etkili olup bu eylemlerin betimlediği olayların $[\pm]$ son noktalı yorumlarında belirleyicidir (HK&L, 1999).⁵ Bu ilişkiyi, parça yapısı yaklaşımına göre açıklarsak özellik ölçekleri ve olay yapısı arasındaki eşbiçimlilik ve eşyayımdan dolayı olayın $[\pm]$ son noktalı olması sıfatın ölçek yapısına (kapalı/ açık ölçek) bağlıdır.

Kuru, sert, düz, boş kapalı ölçek sıfatlarından türeyen *kuru-, sertleş-, düzleş-, boşal-* eylemleri $[+]$ son noktalı olayları anlatırlar. *Soğuk, serin, dar, geniş, şişman* gibi sıfatların çoğunluğunun dahil olduğu açık ölçekli sıfatlardan türeyen *soğu-, serinle-, daral-, genişle-, şişmanla-* $[-]$ son noktalı olaylara gönderme yapacaktır.

Sıfat tabanlı DE eylemlerinin *X-iyor gerektirir X -di* tanı ortamı ve *-İp dur-* birleşik eylemiyle birliktelikleri yukarıdaki savı doğrular.

- (17) a. Çimento kuruyor. $\nrightarrow$ Çimento kurudu.
b. Sınıf öğrencilerle doluyor. $\nrightarrow$ Sınıf öğrencilerle doldu.

(17a)'da *kuru* sıfatının ölçek yapısındaki azami değer, fark değeri üstünde bir sınır oluşturur: değişim ölçüsü etkilenen üyeyi ölçeğinin en üst son noktasına taşır. Bu yüzden, ölçeğin sonuna ulaşmayan *kuru-* eyleminin süreklilik anlatımı bitmişlik anlatımını gerektirmez. Başka bir deyişle, *çimento kuruyor* tümcesi *çimento kurudu*

çıkartımına ulaşmamıza engel olur.

- (18) a. Çocuk şişmanlıyor. => Çocuk şişmanladı.
b. Yağmur hafıllıyor. => Yağmur hafıllıdı.

Azami değerleri olmayan, açık ölçekli bir sıfattan türeyen *şişmanla-*, *hafıfle-*, fark değeri üzerinde herhangi bir sınır belirlemez. Böylece, süreklilik anlatımı bitmişlik anlatımını gerektirir. (18a)'da *çocuk şişmanlıyor* tümcesinden mantıksal çıkarımla *çocuğun şişmanladığı* sonucuna varabiliriz.

Türkçe için bir başka tanı ortamı da, sıfat tabanlı DE eylemlerinin *-Ip durdu* birleşik eylemiyle uyumudur. *-Ip dur-* birlikte olduğu eylemlerde sürerlik, zaman içinde yayılma ve tekrar anlamlarını öne çıkarır. Bu birleşik eylem yapısıyla kapalı ölçek sıfatlarından türeyen, [+]son noktalı olarak yorumlanan eylemlerin değil, ancak tabandaki sıfatı açık ölçekli olan, yani fark değeri üzerine azami bir sınır getirmeyen, [-]son noktalı eylemlerin yer alabileceğini öngörebiliriz.

- (19) a. *(Bütün gün boyunca) çimento kuruyup durdu.
b. *(Dere yatağı boyunca) zemin düzleşip durdu.
c. *Kova suyla dolup durdu.
- (20) a. (Bir yıl boyunca) çocuk şişmanlayıp durdu.
b. Yol genişleyip durdu.
c. Kahven soğuyup durdu.

3. 2. Sınırların niteleyicilerle oluşması

DE eylemlerinin *ölçü anlatımları* ve *derece niteleyicileri* ile birliktelikleri fark değeri için sınır oluşturmanın en kolay yoludur. Açık ölçekli sıfatlardan türeyen DE eylemleri, tabandaki sıfatın kullandığı ölçü dizgesiyle uyumlu uzunluk, genişlik, derinlik, derece vb. belirten ölçü anlatımlarından biriyle birlikte olduğunda değişimin ölçüsü ve fark değerinin sınırı belirlenmiş olur.

- (21) a. Hava 10 derece soğudu.
b. Çanta 3 kg. hafıllıdı.

Soğuma olayının son noktası zaman çizgisinde bir nokta ile ilişkilendirilir. Bu nokta bize havanın 10 dereceye ulaşınca kadar soğuması gerektiğini söyler. Fark değeri için bir sınır oluştuğu için [+]son noktası belirlenmiş bir olay anlatılmış olur. Zaman belirteçleriyle yapacağımız test de bunu doğrular:

- (22) Hava bir günde / *bir gün boyunca 10 derece soğudu.

Kapalı ölçekli sıfatlardan türeyen eylemlerde, ölçü anlatımları ile ölçülebilecek ara dereceler olmadığı için ölçek üzerindeki azami noktayı vurgulayan derece niteleyicileri yardımıyla fark değerindeki sınırlama belirlenir.

- (23) a. Çamaşırlar tamamen / bütünüyle kurudu.
b. Şişe tamamen / bütünüyle boşaldı.

Tamamen, bütünüyle DE eyleminin tabanındaki sıfatın sahip olduğu ölçeğın en üst/alt son noktasına ulaşıldığını vurgular. Etkilenen üye tam bir değişime uğramıştır. Böylece, fark değeri doğal bir sınıra sahip olur ve yüklem için [+]son noktalı yorum oluşur. (24)'deki gerektirim testi de bu yargımızı doğrular:

- (24) a. Çamaşırlar tamamen kuruyor. $\Rightarrow$ amaşırlar tamamen kurudu.
b. Şişe tamamen boşalıyor. $\nRightarrow$ Şişe tamamen boşaldı.

Yukarıdaki örnekleme ilişkili olarak şu noktayı da vurgulamalıyız. Kapalı ölçekli sıfatlardan türeyen DE eylemlerini, *kısmen, biraz, yarı yarıya* gibi oran niteleyicilerle kullandığımızda da fark değeri üzerinde— ölçeğın ortasını ya da büyük bir kısmını göstererek— bir sınır oluşturmuş oluruz.

Son olarak, *derece yükseltici* ve *derece azaltıcı* niteleyicilerin açık ölçekli sıfatlardan türeyen eylemlerle etkileşimine bakmak istiyoruz. *Epeyce, oldukça, (bir) hayli, bayağı, fazlaca* gibi belirteçler değişim derecesinin "orta derecede" (Klein, 1997:18) olduğunu belirten derece yükselticileridir. Değişim ölçeği üzerinde, olay sürecinde, nesnenin sahip olması gereken özellik için belli bir noktaya ulaşması gerektiğini gösterirler. Bu nokta, *tamamendeki* gibi ölçeğın üst/alt son noktası olmasa bile orta düzey, zaman zaman da ortadan biraz daha düşük bir sınırdır. Ölçekteki, bu orta düzey değişim ölçüsü fark değerini sınırlandırır ve değişime uğrayan yüklem [+]son noktalı yorumlanır.

Sözünü ettiğimiz derece yükseltici belirteçlerin yüklem son noktalı olması üzerindeki etkisi, bu belirteçler ve nokta/süreç anlatan zaman belirteçleri arasındaki uyum ile de sınıyabiliriz. Sınırlı sayıda da olsa yargısına başvurduğumuz anadili konuşurları yukarıdaki gözleme uygun olarak derece yükseltici belirteçler ve noktasal zaman belirteçlerinin birlikte kullanıldığı tümceleri kabuledilebilir bulmuşlardır. 16 anadili konuşurunun 15'i (25) ve (26)'daki tümce çiftlerinde, *X-de/içinde* zaman belirtecinin kullanıldığı tümceleri seçmiştir:

- (25) a. Yol bir saat içinde epeyce daraldı.
b. Yol bir saat boyunca epeyce daraldı.
(26) a. Türkiye -İsrail ilişkilerinin ufukları bir yılda hayli daraldı.
b. Türkiye-İsrail ilişkilerinin ufukları bir yıl boyunca hayli daraldı.

Biraz, azıcık, az miktarda gibi derece azaltıcılar değişim ölçüsü için düşük ya da orta derece bir sınır bile oluşturmadığından, bu niteleyicilerle birlikte olan yüklemelerin [-]son noktalı yorumlanmasına neden olurlar.

(27) Yol biraz / azıcık daralıyor. => Yol biraz/azıcık daraldı.

3. 3. Bağlamca belirlenen sınır

DE eylemlerinde fark değerini sınırlamanın bir diğer yolu da bağlam, yani dünya bilgisidir. Dünya bilgisi ve etkilenen üyeler hakkındaki ortak uzlaşılar değişim derecesinin sınırı için çıkarım yapmamıza yardımcı olur. Özellikle, konuşma sezdirimleri⁹ fark değerinin sınırlı bir ölçü içinde değiştiği yorumuna bizi yöneltir. Bu yorumlara ulaşmada Grice'in bilgisellik ilkesi etkin rol oynar: dil kullanıcısı en fazla bilgiyi içeren yoruma yönelecektir (HK&L, 1999). Örneğin, *sınıf boşaldı* tümcesinin en fazla bilgi içeren yorumu sınıfın tamamen boşaldığıdır, yarı yarıya değil. Kapalı ölçek sıfatları için ölçeğin en son noktası en yüksek olasılıklı gönderme yapılan nokta olduğundan konuşma sezdirimi⁷ etkilenen üye üzerindeki değişimin *tamamen* gerçekleştiği çıkarımını yapmamıza neden olacaktır. Bu durumda 3.1'deki örneklerde de, konuşma sezdirimlerinin fark değeri üzerindeki sınırı saptama sürecinin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak, hem nokta hem süreç anlatan zaman belirteçleriyle birlikte olan açık ölçekli sıfatların konuşma sezdirimleri yardımıyla nasıl yorumlandığını göstermek istiyoruz.

- (28) a. Çay yarım saatte soğudu.
b. Çay yarım saat boyunca soğudu.
- (29) a. Etek boyları bir yılda kısaldı.
b. Etek boyları bir yıl boyunca kısaldı.

HK&L (1999) iki tür zaman belirtecinin kullanımının fark değerinin çıkarımına bağlı olduğunu iddia eder. Çünkü, çıkarım yapıldığında konuşma sezdirimleri yorumlama sürecinin bir parçası olacaktır. *Çay soğudu* tümcesinin en bilgisel yorumu [+]son noktalı olandır: *çay* sınırı belli bir dereceye ulaşınca kadar soğumuştur. Bu örnek için belirgin bir derece sınırandan sözedebiliriz: oda sıcaklığı. Dünya bilgisi yardımıyla ulaştığımız [+]son noktalı yorum olacağından (28a) kabuledilebilir bir yapıdır. Bu tümcede, etkilenen üyeyi değiştirip *?nehir suyu bir saat içinde soğudu* yaparsak aykırı bir tümce ile karşı karşıya kalırız. Çünkü, nehir suyunun soğuması için belirgin bir sınır yoktur. (28b)'de sadece açık uçlu eylemlerle birlikte olan *X-boyunca* belirteci, *çay soğudu* 'daki son noktalılık çıkarımını ortadan kaldırarak, çayın belirlenmemiş bir derece boyunca soğuduğunu anlatır. Aynı yorumları (29)'daki tümceler için de yapabiliriz. Etek boyları günün modasına uygun olan ölçüyü buluncaya kadar kısalacaktır. Bu çıkarım (29a)'da son noktalı bir olay betimlemesi yapmamıza yardım eder, sürerlik anlatan belirteç (29b)'de belirsiz bir kısalık ölçüsüne ulaşmak üzere uzunluk ölçeği üzerinde hareket edildiğini gösterir.

Etkilenen üyenin değişiminin, mutlak derecede olduğunu gösteren *tamamen* belirteci kullanıldığında, zaman belirteçlerinin yol açtığı ikili yorum ortadan kalkar. Sürelik anlatan zaman belirteci bu kez *tamamenin* değişim ölçüsü üzerine koyduğu mutlak sınırı ortadan kaldıramaz. (30b) anlambilimsel olarak aykırı bir tümce olur.

- (30) a. Çay yarım saatte tamamen soğudu.
?b. Çay yarım saat boyunca tamamen soğudu.

Yukarıdaki açıklama, kapalı ölçek sıfatlarıyla mutlak derece niteleyicisi ve zaman belirteçlerinin etkileşimi için de geçerlidir.

- (31) a. Çimento bir saatte tamamen kurudu.
?b. Çimento bir saat boyunca tamamen kurudu.

4. Sonuç

Bu yazıda, durum değişikliği eylemlerinin bir alt sınıfını oluşturan sıfat tabanlı dereceli erişme eylemlerindeki kılınış çeşitliliğini belirginleştirmenin yollarını tartıştık. Bu eylemlerin etkilenen üyeleri, bazı özelliklerinde değişim geçirenlerdir. Özellikle sıfat tabanlı DE eylemlerinde, özellik değişimi tabandaki sıfatın anlamıyla yakından ilişkilidir. Hay, Kennedy & Levin (1999)'daki görüşler ışığında, değişimin derecesi sınırlıysa yüklem yorununun [+]son noktalı, sınırsızsa [-] son noktalı olduğunu gösterdik. Bu doğrultuda, Türkçe'de sıfat tabanlı DE eylemlerinde, derecelendirilebilir sıfatların oluşturduğu ölçek yapısı ve olay yapısı arasındaki eşbiçimlilik, ölçü sözcükleri, derece niteleyicileri ve dünya bilgisine dayalı sezdirimlerin ölçekli yapı üzerinde ilerleyen fark değerini nasıl sınırlandırdığını örnekledik.

Büyük bir sınıf oluşturan durum değişikliği eylemleri arasında, sadece sıfat tabanlı türemiş olanlar üzerindeki bu çalışmamız, türemiş eylemlerde türetim tabanının özelliğine duyarlı bir çözümlemenin eylem anlamı ve olay yapısı arasındaki ilişkiyi açıklamada belli düzenlilikleri ortaya koyabileceğini gösteriyor.

Notlar

¹ Dowty (1979:88-90) *widen, cool, lengthen, straighten* gibi sıfat tabanlı durum değişikliği eylemlerinin İngilizce'deki *get + karşılaştırılabilir sıfat* (*widen-get wider* gibi) yapısıyla ilişkilili olduğunu göstererek bunlardaki derecelilik olgusunu vurgular. Daha sonra Bertinetto & Squartini (1995:16-17)'de bu eylemlerin birer "derece sözcüğü" gibi davrandığını belirtir. İtalyanca'da sadece *dereceli tamamlama eylemlerinin* birlikte olabildiği miktar belirteci *di parecchio* (İng. *by a lot*)'yu bu eylem sınıfının derece sözcüğü gibi davranmasıyla ilişkilili bir kanıt olarak gösterir:

- (i) La situazione e migliorata di parecchio
The situation has improved by a lot
- (ii) *Pippo ha corso di parecchio
Pippo has run by a lot
- (iii) *Pippo ha risolto il puzzle di parecchio
Pippo has solved the puzzle by a lot...

² Nakipoğlu (2000:71) Türkçe'deki *eri-*, *don-*, *kayna-*, *setleş-*, *kuru-*, gibi eylemleri *ölçüm nesneli-geçişsizler* olarak adlandırmıştır. Örneğin, *erime* olayını eriyen varlığın göreceli büyüklüğüne bağlı olarak, ölçen üyelerle sahip olması onun *ölçüm* görünüş rolüne sahip bir eylem olarak sınıflanmasını sağlar.

³ Kennedy (1999)'a göre dereceler ölçek üzerinde olumlu ve olumsuz aralıklara göre oluşur. Bu ayırım sıfat zıtlığı kavramını zorunlu kılar. *Uzun*, *geniş* gibi olumlu sıfatlar nesneden olumlu dereceye, *kısa*, *dar* gibi olumsuz sıfatlar nesneden olumsuz dereceye yönelen işlevlere sahiptir. Bir (Ö) ölçeği üzerinde (z) zamanında olumlu ve olumsuz sıfatların nesneye (x) yaptıkları yansıtma aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

Ö: 0 _____ pozitif (x) (z) _____ • _____ negatif (x) (z) _____ > ∞

⁴ Kapalı ölçek sıfatlarında ölçek sınırlılığı sadece sıfatın özelliğine bağlı kalarak açıklanamaz. Sıfatın niteliğini belirlediği öznenin *somut* ya da *soyut* olması da ölçek sınırlılığında etkindir (Klein, 1997; Wyngaerd, 2001). Somut varlıkların gözlemlenir fiziksel özellikleri sınırlamaya yardımcıyken soyut varlıkların fiziksel olarak gözlemlenemeyen ve nesnel olarak betimlenemeyen özellikleri ölçekler üzerindeki sınırı kaldırabilir. *Sert çimento* daha sertleşmez ama *sert davranış / tutum* her zaman daha da sert olabilir.

⁵ İngilizce'de sonuçlandırma yapılarının (resultative constructions) [+]son noktalı olayları anlatımlarında sıfatların açık / kapalı ölçekli yapısının etkin olduğu Wechsler (2001), Wyngaerd (2001)'de tartışılmıştır.

⁶ Konuşma sezdirimlerinin [=] son noktalılık yorumları üzerindeki etkisi için bkz. Olsen (1997).

⁷ Ölçekli sezdirimlerin (scalar implicatures) işleyişi için bkz. Yule (1996).

Kaynakça

- Abusch, D. (1986). *Verbs of Charge, Causation, and Time*. Report 86-50. Stanford: CSLI.
- Bertinetto, P.M., Squartini, M. (1995). An attempt at defining the class of 'gradual completion verbs'. P.M. Bertinetto ve diğ. (haz.) içinde, *Temporal Reference Aspect and Actionality, 1: Semantic and Syntactic Perspectives*. 11-26. Torino: Rosenberg and Sellier.
- Cruse, D.A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: CUP.
- Declerck, R. (1979). Aspect and the bounded/unbounded (telic/atelic) distinction. *Linguistics*, 17, 761-794.
- Dowty, D. (1979). *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: Reidel.
- Hay, J., Kennedy, C. ve Levin, B. (1999). Scalar structure underlies telicity in "degree achievements". *Proceedings of SALT IX*, 127-144.
- Jackendoff, R. (1996). The proper treatment of measuring out, telicity, and perhaps event quantification in English. *Natural Language and Linguistic Theory*, 14, 305-354.
- Kenny, A. (1963). *Actions, Emotions, and Will*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Kennedy, C. (1999). *Projecting the Adjective: The Syntax and Semantics of Gradability and Comparison*. New York: Garland.
- Kennedy, C., McNally, L. (1999). From event structure to scale structure: Degree modification in deverbal adjectives. *Proceedings of SALT IX*, 163-180.
- Kennedy, C., Beth, L. (2000). Telicity corresponds to degree of change. Michigan State University, izlek. www.ling.nwu.edu/~kennedy/.
- Kennedy, C., McNally, L. (2002). Scale structure and the semantic typology of gradable predicates. *Language* dergisinde yayınlanacak. www.ling.nwu.edu/~kennedy/.
- Klein, E. (1991). Comparatives. A von Stechow ve D. Wunderlich (haz.) içinde. *Semantik*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- _____ (1997). *Adverbs of Degree in Dutch*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Krifka, M. (1998). The origins of telicity. S. Rothstein (haz.) içinde. *Events and Grammar*, 197-236. Dordrecht: Kluwer.
- Laserson, P. (1995). Pragmatic halos. *Language*, 75, 522-551.
- Nakipoğlu, M. (2000). On the aspectual properties of unaccusatives. A. Göksel ve C. Kerslake (haz.) içinde. *Studies on Turkish and Turkic Languages*, 67-74. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Olsen, M. (1997). *A Semantic and Pragmatic Model of Lexical and Grammatical Aspect*. New York: Garland.
- Ramchand, G. C. (1997). *Aspect and Predication*. Oxford: Clarendon.
- Seuren, P. (1978). The structure and selection of positive and negative gradable adjectives. *Papers from the Parasession on Lexicon*, 336-346. Chicago: Chicago University.
- Tenny, C. (1994). *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer: Academic publishers.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Wechsler, S. (2001). An analysis of resultatives under the event-argument homomorphism model of telicity. *Proceedings of the 3rd Workshop on Text Structure*. Austin: University of Texas.
- Wyngaerd, G. (2001). Measuring events. *Language*, 77, 61-90.